

Egy sajátos könyvbemutató*

Tisztelettel és szeretettel köszöntök mindenkit, aki jelenlétével könyvbemutatónkat megtisztelte. Először felkérem Juhász Dezső professzor urat, intézetünk igazgatóját, szíveskedjék köszönteni a bemutatót.

Üdvözet az olvasónak, üdvözet az alkotóknak

Tisztelt Megjelentek! Kedves Kollégák! Azt tartja a régi bölcsesség: Akinek holta előtt halálhírért keltik, az hosszú életre számíthat. Az elmúlt évtizedekben már többször hallottuk megkondulni a lélekharangot: A STILISZTIKA HALOTT. De korai volt a bánat (avagy a káröröm): mert bár tényleg megkondult a harang, az legfeljebb a vészharang volt, amely arra hívta a híveket, hogy ne csak

sóhajtozzanak egy nagy múltú, tiszteletre méltó tudományterület feltámadásáért, hanem állítsák talpra, újítsák meg, szabjanak, varrjanak neki új ruhát, és küldjék ismét az élet forrágába. És úgy lett. A jó tudomány ugyanis, ha művelik, gondozzák, kortalan. Ha valaki ebben kételkednék, emelje tekintetét például a retorikára. Régi és új, klasszikus és modern harmonikusan egymásra lelt benne, egymást segítve lendítik előre. Ha a retorikára szabad alkalmaznunk a lakonikus német mondást: *Alt, aber gut! (Régi, de jó!)*, szabadjon ezt a pozitív létszemléletet rávetíteni a stilisztikára a következő fordulattal: *Alt, aber schön!* Szabad magyar fordításban: *Bár nem mai kislány, mégis szép!* Mert bizony a szépséggel is törődniünk kell elgépiesedő, arctalanná váló világunkban. A gondolatok szépségével is, meg a gondolatok köntösének szépségével is. A megszólalás és a hatáskeltés *profizmus*a ne csak a reklám, a marketing, a PR kulcsszava legyen. Ha már a gyorsétteremben is célszemélyek vagyunk, ha már a mindennapi interkontinentális hamburgerünket is rafináltan kidíszítik fodrosan zöld üde salátalevéllel, érzékien piros paradicsomszelettel, és meglocsolják egzotikus szószokkal, mennyivel nagyobb tudomány és mennyivel kiválóbb élvezet nyelvünket ékesíteni zamatos szavakkal, fűszeres kifejezésekkel, mondatokkal. Szándékosan profán hasonlatommal – bízom benne – nem keltettem hallgatóimban megütközést, legfeljebb a kisebb stílusterés érzetét, de ezt vállalom. Mert ahogy Szathmári tanár úr is írja a kiváló *Alakzatlexikon* bevezetőjében, stílus nincs hatáskeltés nélkül, eleven hatáskeltés nincs szabálysértés nélkül. Persze tegyük hozzá rögtön: jó stílus nincs érzékletesség nélkül, érzékletesség pedig mértékletesség nélkül.

Ezek látszólag egyszerű, mégis néha titokzatos és megfejthetetlennek tűnő dolgok. Szeretnénk birtokba venni őket a meggyőzés és a verbális gyönyörködtetés fegyvertárával együtt, sőt mi, tanárok szeretnénk továbbadni tanítványainknak is a tudományt. Ehhez a munkához is kiváló segédeszközöket kapunk a most újjá bocsátott *Alakzatlexikon*ban és a megújított stilisztikatörténeti kézikönyvben, *A magyar stilisztika útjában*. Köszönjük Szathmári tanár úrnak és munkatársainak ezt a dupla ajándékot. Kívánunk nekik (és magunknak is) hasonlóan tartalmas és hasznos kézikönyveket. Látva a Mai Magyar Nyelvi Tanszék professor emeritusának vitalitását és lankadatlan, a fiatalokat megszegyenítő munkakedvét, bizton remélhetjük: a folytatás nem marad el. Kívánom továbbá, hogy az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete jövőre és azután is ilyen szép és hasznos kiadványokkal büszkélkedhessen. Sok sikert minden alkotónak és felhasználónak.

Juhász Dezső

* 2008. november 5.

Engedtessek meg, hogy néhány mondatban szóljak *Alakzatlexikonunk* létrejöttéről, mindenekelőtt az azt létrehozó Stíluskutató csoportról.

Először is sajátos könyv az 590 oldalas *Alakzatlexikon*. Sajátos, mert első magyar nyelvű ilyen jellegű munka, és mert igazi (nem hivatalosan szervezett és egy intézményhez tartozó) közösség szerkesztette meg hat-hét év alatt, az OTKA támogatásával.

Csoportunk miért mondható igazi közösségnek a jelzetten kívül? Mert sok felől jöttünk össze: az ELTE, az MTA Nyelvtudományi Intézete, Debrecen, Szeged, Nyíregyháza, Eger és Szombathely egyetemének, illetve főiskolájának stilisztikával foglalkozó tanárai, valamint a mindig jelentkező PhD-sek. Tehát Pécs kivételével minden felsőoktatási intézmény tanárai jöttek önként, úgyhogy a kilencvenes évek vége felé a résztvevők száma már meghaladta a harmincat.

Az igazi közösséget jelezte továbbá az összetartás, az egymásért való kiállás. Ezt jelezte a kialakult munkamódszer is: a kéziratot ugyanis minden alkalommal előre megkapta mindenki, aztán a két vitaindító keményen megbírált, és úgy következtek a szintén gyakran kemény hozzászólások, és csak ezt követte a szöveg véglegesítése. De soha semmilyen harag vagy sértődöttség nem érződött. És nemcsak fennmaradt a csoport, hanem – mint utaltam rá – állandóan gyarapodott.

Eredményeink: az *Alakzatlexikonról* és az ide vágó kérdésekről majd a legavatottabbak: Adamik Tamás és Bencze Lóránt professzor szólnak. Csak azt említem meg, hogy az előkészület közben két konferenciát tartottunk, s ebből két kötet jelent meg, továbbá húsz tematikus füzetet tettünk le az asztalra tanáraink előzetes tájékoztatására. Ezenkívül számos PhD- és több akadémiai doktori disszertáció született, valamint tagjaink állandóan publikáltak, és konferenciákon vettek részt.

Még egyszer mondom: igazi közösség született. Ezért sajnáljuk ennek a felhasználását. Magam is így vagyok vele. De a kötet és a többi kiadvány megőrzi a csoport emlékét. És persze azért folytatódik is. Természetesen más keretekben, a jövő felé mutató témakörrel: a kognitív stilisztikával. Talán nem hat dicsekvésnek, ha azt kívánjuk, hogy hasonló közösségben és hasonló eredménnyel folytassa munkáját az új csoport, ahogy mi tettük.

Végezetül: köszönet mindenkinek, aki segítette munkánkat, kiemelten Kiss Gábor igazgató úrnak és feleségének, Temesi Violának, hogy olyan gondosan látták el a kötet megjelenését. És köszönet az OTKA-nak, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, amiért hozzájárultak munkánkhoz és a kötet megjelenéséhez.

Felkérem Adamik Tamás, majd Bencze Lóránt professzor urat, szíveskedjenek bemutatni az *Alakzatlexikon*t.

A bemutatandó könyv címe **Alakzatlexikon**. Alcíme: **A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve**. Főszerkesztő: Szathmári István. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2008, 595 lap

1. Örömmel vállaltam a feladatot, amikor Szathmári István professzor, mindnyájunk mestere, megkért arra, hogy mutassam be ezt a hosszú évek alatt, sok kiváló kutató által elkészített művet. Örömmel vállaltam, mert nagy műről van szó, grandiózus műről. Quintilianus szerint ugyanis csak nagy műveket szabad olvasni, s ha ez így van, akkor nyilván bemutatni is csak nagy műveket szabad. Hittel vallom, hogy Quintilianus halotti szellemét megalégedés töltötte el az elíziumi mezőkön e könyv láttán, mert ahogyan ő küszködött sikeresen az alakzatok rendszerezésének súlyos terhével, úgy küszködtek sikeresen e kötet tudós munkatársai is, hiszen mintegy kétezer év múltán az ő művét folytatták.

Miért nagy mű az *Alakzatlexikon*? Sok okból is. Először azért, mert 595 oldalas, és egy 595 oldalas könyvet joggal nevezhetünk nagy könyvnek. Másodszor azért, mert a benne feldolgozott anyag nagy, több, mint amit a címe jelez és ígér: nemcsak a szó szoros értelmében vett alakzatokat öleli fel, hanem a szóképeket, a trópusokat is, sőt még az érvelésnek bizonyos alakzatait is. S ezt joggal teszi, hiszen voltak kutatók az ókorban is, a középkorban is, akik *alakzat* címszó alatt tárgyalták

a szóképeket is, a logikai alakzatokat is. Harmadszor nagy ez a könyv azért is, mert nemcsak a retorikai, hanem a stilisztikai alakzatokat is tartalmazza, értem ezen azt, hogy tartalmazza mindazokat az alakzatokat, amelyeket az ókori – mondhatnánk – a klasszikus retorika megtalált és leírt, de azokat is, amelyeket már az a stilisztika fedezett fel, és állapította meg funkcióikat, amely kiválva a klasszikus retorika multidiszciplináris rendszeréből, már önálló tudományként élte életét.

Negyedszer nagy ez a könyv azért is, mert nagy ember a főszerkesztője, Szathmári István, akit fentebb úgy aposztrofáltam, mint mindnyájunk mesterét, tehát az én mesteremet is. E kijelentésem talán sokaknak hihetetlennek tűnik. De a valóságban mégis így van. Az én tanárim ugyan, amikor egyetemi hallgató voltam, az Eötvös Loránd Tudományegyetem latin, görög, orosz és német tanszékeinek tanárai közül kerültek ki, s ilyen értelemben Szathmári István professzor nem volt a tanárom. De olyan értelemben igenis a tanárom volt, hogy az egyetemi könyvtár kutatóolvasójában nap mint nap találkoztam vele, hiszen külön asztala volt, s állandó jelenlétével azt sugallta, hogy a templomon kívül egyetlen hely van még, ahol az ember interakcióba léphet isteni szellemekkel, és a boldogságát megtalálhatja, s az a könyvtár. De tanáromnak tekinthetem Szathmári István professzor urat azért is, mert ifjú koromban gyakran fölkerestem egy-egy problémával, ugyanúgy, mint Balázs János professzor urat, és bizony sohasem engedtem el üres kézzel. Különbféle minősítések esetén szokott szempont lenni, hogy az illető iskolateremtő egyéniség volt-e. Több esetben nem is olyan egyszerű megállapítani azt, hogy a szóban forgó kutató iskolát teremtett-e vagy sem. Szathmári István professzor úr esetében könnyű és egyértelmű, hiszen már első művével, az 1961-ben publikált *A magyar stilisztika útjával* jó útra terelte a magyar stilisztikai kutatásokat, s további kötetivel gondosan ügyelt arra, hogy ez az út mindig karban legyen tartva, s kutatótársai, tanítványai ne tévedjenek le róla holmi kátyús és zsákutcába vezető mellékutakra. S tette mindezt természetes egyszerűséggel, maga is olykor kétkedve, gyötrődve, átrágyva magát az újabb és legújabb elméleteken, de mindig hű maradt az európai nyelvtudomány hagyományaihoz, s abba mindig integrálni tudta az újat, éppen ezért klasszikus és újító tudott lenni egy személyben. Nagyságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy évtizedekig egybe tudta tartani a stilisztikai kutatócsoportot, s nemcsak hogy egybe tartotta, de szellemi programot adott neki, s programját, mint ez a nagy kötet is mutatja, meg is tudta valószínűsíteni. Nagy és varázslatos egyéniségnek kell annak lennie, aki egy kutatócsoportot vagy egy zenekart vezetőként hosszú ideig európai színvonalon tud tartani. Rudolf Steiner szavával élve, nem mindennapi ember az ilyen, hanem aurája, kisugárzása van, amellyel képes másokat a szépre, a jóra, az igazra odavonzani.

Ötödször, nagy ez a könyv azért is, mert nagyok a címszavai. Ha egybevetjük a korábbi kis *Alakzatlexikon* címszavaival, amely szintén Szathmári István munkája, akkor az összehasonlítás eredménye az lesz, hogy a kis *Alakzatlexikon* címszavai rövidek, egyszerűek, vagyis kicsik, ezen új *Alakzatlexikon* címszavai viszont hosszúak, bonyolultak, azaz nagyok. A kis *Alakzatlexikon* kicsiknek készült, általános iskolásoknak, gimnazistáknak, akiket még tejjel és pépes étellel kell táplálni, ahogyan ezt Pál apostol mondja. Ez az újabb nagy *Alakzatlexikon* pedig már nagyoknak, felnőtteknek készült, akik már képesek a keményebb ételt megrágni, és korcos bort inni, amiképpen Szent István királyunk írja fiához, Imréhez *Intelmeiben*. Ezen újabb *Alakzatlexikon* címszavai olyan hosszúak, hogy a főszerkesztő célszerűnek látta, hogy a könyv belső fedőlapján elől is, hátul is az *obszkráció* (*esdeklés*) szócikkkel szemléltesse a szócikkek általános struktúráját. E szócikk tíz részre oszlik: 1. az alakzat görög, latin, német, francia, angol és orosz neve(i), 2. az alakzat rövid(ebb) meghatározása, 3. a prototipikus, vagyis mintapélda, 4. az elnevezés eredete, magyarázata, 5. az alakzat története (kik, hogyan foglalkoztak vele, eljutva a máig), 6. a prototipikus példa értelmezése, valamint az alakzat részletesebb meghatározása, 7. az alakzat leírása, jellemzése, rendszerezése példák segítségével is, 8. az alakzat milyen szövegtípusokban fordul elő, és mik a funkciói, 9. a szakirodalmi jegyzék, 10. a rokon és kapcsolódó alakzatok.

Végül nagy ez a könyv külső megjelenése, borítója okán is – amely Temesi Viola munkáját dicséri –, mert kék, a boldogság színével vidámságra hangolja azt, aki rátekin, aki a kezébe veszi.

Aki pedig vidám és boldog, az fiatal is, tehát mozgalmasságukban látja és látatja a dolgokat: megnyilatkozásaiban alakzatokat és szóképeket alkalmaz, s ezáltal az időben és térben távoli eseményeket, dolgokat a szemünk elé vetíti, jelenvalóvá teszi. Helyesen állapítja meg Piaget, a nagy francia pszichológus, hogy csak jelen levő események képesek bennünk érzelmekeket kelteni. Szépen szemlélteti ezt Chaim Perelman a következő kínai mesével: Egy király fel akart áldozni egy ökröt, de amikor odavezették az ökröt, hogy a király jelenlétében feláldozzák, a király megparancsolta embereinek, hogy ne ezt az ökröt áldozzák fel, hanem egy birkát. Amikor pedig tanácsadói megkérdezték, miért döntött így, ezt válaszolta: „Az ökröt látom, ezért sajnálom, a birkát viszont nem látom, tehát nem sajnálom.” Annak is szemiotikai, ikonikus értéke van, hogy e nagy munkát éppen a Tinta Könyvkiadó adta ki, mert bizony a világirodalom nagy alkotói sok tintát elfogyasztottak akkor, amikor felhívó, megszólító és az egész világot jelenvaló valóságként a szemünk elé táró alakzataikat és szóképeiket formába öntötték.

Szathmári István és kutatócsoportja vállalkozásának nagyságát jól szemlélteti az a tény, hogy külföldön is csak kevés hasonló vállalkozást ismerünk, például Ernesti: *Lexicon Technologiae Graecorum Rhetoricae* (1795), ugyanő: *Lexicon Technologiae Romanorum Rhetoricae* (1797), Morier: *Dictionnaire de poétique et rhétorique* (1961, bővített kiadása: 1975), Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik* (1960), Enos: *Encyclopedia of Rhetoric and composition* (1996), Slone: *Encyclopedia of Rhetorique* (2001), Ueding: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Ezek a munkák azonban a retorika és az irodalomtudomány más kérdéseivel is foglalkoznak, nemcsak az alakzatokkal és a szóképekkel. A mi *Alakzatlexikonunk* leginkább a francia retorikusok és stilisztikák műveit közelíti meg, például Lamy: *La Rhétorique ou L'Art de parler* (1699), Dumarsais: *Des tropes ou des différents sens* (1775), Fontanier: *Les figures du discours* (1818) és Genette: *Figures I–V* (1966–2002). Ezen ismertetésemet Párizsban, az *École Normale Supérieure* könyvtárában írtam, ahol tanulmányoztam ezeket a könyveket, de sikerült is beszereznem őket. Párizsi tartózkodásom utolsó napján ismét elmentem a Gibert-könyvesboltba, és a nyelvészeti könyvek között keresgélve végre megtaláltam a mi *Alakzatszótárunk* francia megfelelőjét: Nicole Ricalens-Pourchot: *Dictionnaire des figures de style* című munkáját (Paris, Armand Colin, 2003, 2005). Ez a könyv azonban szerényebb, mint a mi új *Alakzatlexikonunk*, csak 210 oldal terjedelmű. És szócikkei is egyszerűbbek: a szócikk neve után jön a név etimológiája, majd meghatározása, utána pedig a példák következnek. Óráimon mondogatni szoktam hallgatóimnak, hogy aki irodalomesztétikával, stilisztikával igényesen akar foglalkozni, annak ismernie kell a francia kutatók munkáinak gondolatvilágát és szellemiségét is. Szathmári István professzor úr ezen a téren is kezdettől fogva élen járt: mindig követte a francia stílus kutatások alakulását, és eredményeikre reflektált saját kutatásaiban.

Az új *Alakzatlexikon* hátsó borítóján ezt olvashatjuk: „A szerzők a címszavak kiválasztásánál viszonylag teljességre törekedve 196 alakzatot tárgyalnak és 129 utaló címszóval jelzik, hogy az olvasó hol kaphat még tájékoztatást a kérdéses alakzatról. Szócikk formájában tárgyalják az alakzatok elméleti hátterét megvilágító címszavakat (pl. alakzat és grammatika), továbbá a trópusokat (pl. metafora), aztán olyan inkább logikai, szemantikai, retorikai és egyszerre stilisztikai jelenségeket, amelyek különböző mértékben kapcsolódnak az alakzatokhoz (pl. definíció, szillogizmus), végül egyes, az alakzatokhoz is kötődő verstani jelenségeket (pl. alliteráció).”

Az új *Alakzatlexikon* a következő 18 szóképet tárgyalja: **abúzió** vagy **katakrézis**, **allegória**, **allúzió**, **enallagé**, **enigma**, **antonómázia**, **eufemizmus**, **hipallagé**, **hiperbola**, **iróna**, **litotésis**, **metafora**, **metalepszisz**, **metonímia**, **neologizmus**, **perifrázis**, **szillepszisz**, **szinekdoché**, **szinesztézia**. Bernard Lamy az imént említett *La Rhétorique ou L'Art de parler* című munkájában ezzel szemben csak kilenc szóképet ismertet (*métonymie*, *synecdoque*, *antonomase*, *métaphore*, *allégorie*, *litote*, *hyperbole*, *ironie*, *catachrèse*). Dumarsais *Des tropes ou des différents sens* című könyvében 19 szóképet elemez (*catachrèse*, *métonymie*, *métalepse*, *synecdoque*, *antonomase*, *communication*, *litote*, *hyperbole*, *hypotypose*, *métaphore*, *syllepse oratoire*, *allégorie*, *allusion*, *ironie*, *euphémisme*, *antiphrase*, *périphrase*, *hypallage* és *onomatopöia*). Fontanier *Les figures du discours* című művében

pedig 20 szóképet tárgyalt (*métonymie, synecdoque, métaphore, syllepse, personification, allegorie, subjectification, mythologisme, hyperbole, allusion, métalepse, association, litote, réticence, paradoxisme, prétérition, ironie, épitrope, astéisme, contrefisison*). Ez az összehasonlítás kellő alapot szolgáltat ahhoz, hogy megállapíthassuk: az új *Alakzatlexikon* szinte minden számításba jöhető szóképet feldolgoz, és értelmezésükkel felhívja a figyelmet arra is, hogy egyes kutatók gondolatalakzatnak tartják például az *allúziót*, az *antonomáziát* immutáción alapuló szóalakzatnak, az *eufémizmust* pedig szó- vagy gondolatalakzatnak. Ez azt jelzi, hogy vannak olyan stílusesszközök, amelyek átmenetet képeznek az alakzatok és a szóképek között: ide is sorolhatók, oda is.

Ugyanígy felsorolhatnám az *Alakzatlexikonban* tárgyalt alakzatokat is, de ez már szétfeszítené könyvbemutatóm kereteit. Elégedjünk meg azzal, hogy találhatók ebben az *Alakzatlexikonban* teljesen új alakzatok is, például az *álarccosság*, az *amphigouri* vagy *Phébusz*, *palindróm* stb. Hogy azonban ezek milyen alakzatok, annak kiderítése igen egyszerű: csak ki kell nyitni ezt a lexikont a megfelelő szócikknél, s el kell olvasni, és máris világos lesz minden. Ezzel el is érkeztünk, ahhoz a kérdéshez, hogy kinek ajánlhatjuk ezt a lexikont? A választ megtaláljuk az *Alakzatlexikon* hátsó borítólapján: „Az *Alakzatlexikon* elsősorban tanároknak, egyetemi, főiskolai és középiskolás diákoknak ajánljuk, ezenkívül haszonnal forgathatja mindenki, aki anyanyelvét és az irodalmat szereti.” Ehhez alig lehet bármit is hozzátenni, legföljebb ugyanezt egyszerűbben így lehetne mondani: a középiskolás diáktól kezdve a tudós kutatóig mindenkinek ajánlható ez a lexikon, mert sok mindent lezár, ugyanakkor sok mindent megnyit, tehát tanulásra és továbbgondolásra egyaránt kiválóan alkalmas.

Adamik Tamás

2. Tisztelt Jelenlévők, Szathmári Professzor Úr, Szerkesztők, Szócikkírók, a Tinta Könyvkiadó Igazgatója és Munkatársai, Kedves Hallgatóm!

Ostoba ikonicitás és ellentmond a retorika alapelveinek, hogy előbb a „nagyok” emelkednek szólásra, a benjaminoknak pusztán a morzsák maradnak, vagy könnyen úgy járhatunk, mint a regénybeli főispán, aki szó szerint elismételte az őt üdvözlő beszédet.

Nemo autem vereri debet ne characterum contemplatio nos a rebus abducat, imo contra ad intima rerum ducet. – amit Leibniz az írásról írt, az *Alakzatlexikonra* vonatkoztatom: Mindenki vigyázzon, nehogy az *Alakzatlexikon* szépséges látványa, formális és tudományos kiálltságának is gazdagsága, mind materiális, mind spirituális vastagságával is lenyűgöző mivolta elvonja a figyelmünket a lényegről, sőt ellenkezőleg, mindez a dolgok mélyére, a legbensőjébe vezessen.

Sir John Eccles agykutató annak idején – hallgatóságának szeretetteljes gúnyától és a Nobel-díjas tudósok kijáró tisztelettől kísérve – egy-egy előadásában húsz perc alatt eljutott az emberi agyban a káliumionok számának pillanatnyi átrendeződésétől a lélek halhatatlanságáig. Hasonlóra törekszem az elkövetkező percekben – a Nobel-díj hiányában nagy sóhajtásokkal: Vajh *ad intima rerum*, az *Alakzatlexikon* intimitásaira vezetném a jelenlévőket. Annál is inkább, mert a lexikon tudományos magasságaiba Adamik professzor uram nem akármilyen jártassággal már elkalauzolta Önöket.

Azért hát

nem a szócikkeket,

nem azok szerkezetét,

nem az egyes alakzatok elméleti háttérét, logikái, jelentéstani, nyelvtani, retorikai és stilisztikai mivoltát, tudománytörténetét,

nem köznyelvi és szépirodalmi példáinak gazdagságát és találékonyságát és

nem a minden egyes szócikk végén a szükséges és elegendő szakirodalmat,

nem is a szócikkírók tudományos munkásságát, türelmét és kitartását,

nem az olvasók küszöbön álló élvezkedését méltatom az elkövetkezőkben,
 nem is ennek előfeltételét, a felelős kiadó és a felelős, az olvasó, a műszaki szerkesztő szisztematikus precizitását,

nem a tudós Szathmári Istvánt,
 nem az iskolateremtő professzort,
 nem a kitartó szervezőt és fáradhatatlan főszerkesztőt,
 nem is a szigorú Szathmári tanár urat,

hanem tartom itt kezemben újabb pedagógiai furfangját a tanítónak és az ő tanulóinak jeles előmenetelét igazoló, kitűnő bizonyítványát.

Mi is történt valójában? Hogyan is készült az alakzatlexikon? Ha gondosan fülelünk, részben válaszol a lexikon *Előszava*. És ugyan mit válaszol? No ne mindet, csupán egy-két választ hallgassunk meg, mégpedig a munkamódszert illetően. A már 1970 óta élő-virágzó Stíluskutató csoport 1998-ban kezdte el építtetni az *Alakzatlexikont*, illetve szorgalmasan felhalmozni annak szócikkeit. Évente tízszer összedugta a fejét a csapat. Mielőtt azonban össze lettek volna trombitálva, egyikük elvégezte, a többi meg kézhez kapta írásban egy-egy alakzat feltérképezését, mintegy birtokbejárásának részletes jegyzőkönyvét. Ezek azonban jórészt nem szócikkeké formálódtak, hanem inkább hosszabb tudományos értekezésekké kerekedtek. Mi több, több mint egy tucat, sőt majdnem kettő, kismonográfiaként elő is bukkant a könyvpiacon az *Alakzatok világa* sorozatban. Amikor aztán összesereglettek „az alakzatoskodó” tudós doktorok, meghányták-vetették a dolgot, két ugyancsak előzőleg felkért okos fő értékelte az alakzatot írásban és élőszóban, majd minden arra hajlamos tag is élőszóban, sőt feljegyzésben. Nem egyszer kíméletlen vitát követően forrt ki véglegesen immár a kézikönyvben föllelhető szócikk. Egymás csapkodása és agyalása sértő lehetett volna, ha nem a tárgyilagos megokolás, a metsző megkülönböztetés, a kritika és a lexikon emberileg lehetséges tudományos színvonala lett volna a tét. De az volt. És ezért nem is vita volt, hanem disputa volt. Nagyszerű volt. A tanulás felső foka volt. Volt? Nem volt. Nem csak volt. Van. Közvetlenül huszonkilencen, a szócikkírók, hihetetlenül mélyen és messzire belevájták-fúrták magukat az alakzatok univerzumába. Vajon volt-e, van-e még közösség a Kárpát-medencében, amelyik ennyire értene az alakzatokhoz – és így a retorikához és a stilisztikához is –, mint ők? Nincs. Vajon volt-e, van-e még egy ilyen csapat széles-e világon? Nincsen. A huszonkilencüknek a sarkában lesznek még vagy 290-en a könyvet egykettőre beszerzők, 2900-an és ki tudja mennyien, 290 ezren, 2,9 millióan a közelebbi és a távolabbi jövőben. Nos hát ez volt a pedagógiai furfang! Ezrek, százezrek, milliók tanulnak, okulnak, okosodnak nyomban, és – ha nem is in aeternum, nem is ötmilliárd évig, Naprendszerünk várható végezetéig – de még majd hosszú-hosszú időken át.

És hogy megszusamodjék az ajkam, nem éppen mellékes mellékvágányra is váltok: az alakzatok természetének búvárlásában miként rendeződtek össze egy fő alatt egy test tagjaivá a kollégák, amint ezt Pál apostol fejtegette egykoron. Avagy másképpen: hogyan is bolyongta be és legelte le a tudós nyáj az alakzatok mezejét? Biza’ nem mogorva alföldi magyar juhászként terelte össze a nyáját havonta a főszerkesztő, és fogta őket eközben járomba, ahogy várni lehetett volna szülőföldje „mián”, hanem angol gentlemanként. Hogy e metaforát alaposabban kihüvelyezzem, analogikus metaforát veszek igénybe, tehát – és hangsúlyozom – a metafora metaforáját, hogy még véletlenül se bántódjék meg senki. Hozzáértők szerint a két legokosabb kutya fajta a magyar puli és az angol border collie. A puli kifinomult egy jószág, ravaszul és minduntig csahitva hajkurássza a birkákat. Az angol pásztorkutya ellenben néma. Nem ugat, hanem tekintetével megigézi, úgy tereli a nyáját. A tekintet, a tekintély – amelynek oly nagy hiányát érezzük napjainkban – az vezérelte, működtette a csoportot, és teremteté meg az összhangot. Ez pedig példázatos hasonló jövőbeni munkálatokhoz. Nem elhanyagolhatóan a tekintet leggyakoribb alakzata az ismétlés, a halmozás és a fokozás. Nem haszontalan persze egy-egy vakantás „adjekciója” sem.

Újabb buszmegállóban, villamosmegállóban hasznosan várakozva fiatalodnak meg matematikai ismereteim, amelynek révén napnál világosabban felsejlik, hogy a Magyar Köztársaságban

a 3 milliárd csekély összeg a 100 millióhoz képest, hiszen a száz bizony jócskán többszöröse a háromnak. Akárhogy is tekerik-sodorják, a száz, esküszöm, száz, a három meg mindössze három! Ezen lakossági matematika alapján túlzás nélkül kijelenthetjük, hogyha a vezetéstudomány 80%-a lélektan, mint ahogy üzemvezető mérnök barátom tapasztalta, akkor a másik 90%-a alakzattan, és talán a maradék 1% szakismeret. Ez így összesen 100 % (sic!). Ha valaki kételkedni bátorkodna e számításom helyességében, nézzen körül a politikai beszédekben és/vagy a bűnözők tévényilatkozataiban, nem kell sokat kutakodnia, hogy igazolást találjon. A közvéleményt mindkét csoport, ha megnyeri, alakzatokkal nyeri meg. „Az Alakzatlexikont elsősorban tanároknak, egyetemi, főiskolai és középiskolás diákoknak ajánljuk, ezenkívül haszonnal forgathatja mindenki, aki anyanyelvét és az irodalmat szereti” Ezt hirdeti a lexikon hátsó borítója. Feltétlenül igaza van: „haszonnal forgathatja mindenki”. De az általam említett két társadalmi elittömörülés lesz az, amelyik haszonnal, és pedig nem akármilyen haszonnal alkalmazza is a lexikont, nem csak forgatja. És ez nem feltétlenül lebecsülendő, ha hozzáteszük, hogy ne csupán ők, hanem mindenki alkalmazza is haszonnal. Hogy végre túlmásszunk a Szent Ágoston óta kísértő dilemmán: ugyan miért tudjuk a rosszat oly jól előadni, a jót pedig annyira rosszul?! „... miért nem törekszenek a jók ennek megfelelő erőfeszítésekkel az [az alakzatok] elsajátítására, hogy harcba szálljanak az igazságért, ha egyszer a gonoszok aljas és hiábavaló céljaik érdekében messzemenően igénybe veszik ezt az eszközt az igazságtalanság és a tévelygés szolgálatára?” (Augustinus: *De doctrina Christiana*. IV, 2, 3 – Szent Ágoston: *A keresztény tanításról*. Városi István és Böröczki Tamás fordítása. Paulus Hungarus – Kairoz, 2001, 214–5). Ha mindenki bánni tud az alakzatokkal, azt hívják működő demokráciának politikában, munkahelyen és családban egyaránt. És ez itt már a dolgok legbensője.

Amikor BA- és MA-hallgatóknak a septem artes liberales, a hét szabad művészetnek, az ő szociokulturális meghatározottságukban többszörösen is félreértett fogalmát magyarázni megkísérlem, és izzó szenvedéllyel és izgatott lelkesedéssel mutatom nekik a hét szabad művészet középkori ábrázolását, a *Hortus Deliciarum*ot, a gyönyörök kertjét, a fiúk sanda mosollyal somolyognak, a lányok hamiskás tekintettel pislognak. Ám a tisztas jelen hallgatóságnak bátran ajánlom az *Alakzatlexikont* mint jóféle magyar nyelven összeszerkesztett és alaposan kiérlelt hortus deliciarumot.

Cornificius nyomán az alakzatlexikon-ismertetésemet teletömtem alakzatokkal. Ábécé sorrendben, ahogy lapoztam, és jöttek egymás után. Keressék meg a lexikonban, melyiknek mi a neve. Rendeljék hozzá mindegyikhez a neki járó terminus technicust. Tévedésből egy hívatlan alakzatot is béngedtem, azt, amelyiket helyszűke miatt a főszerkesztő kiszorított a lexikonból. Cserkész-fagyaltot kínálok fel annak, aki megleli, és néven nevezi! Nocsak, hogy megeléjnkültek a tekintetek! Pedig ez pusztán figyelemfölkeltés, hogy egyáltalán gyakorta forgassák a lexikont! Mert ettől a pillanattól kezdve egész életükben valahányszor fagyaltot pillantanak meg, köll vagy nem köll, az *Alakzatlexikon* suhan majd eszükbe. Ez volt a kísérletem, hogy tanítványként továbbvigyem Szathmári tanár úr pedagógiai furfangját. Böngészve böngésszék hát az *Alakzatlexikont* derűre-borúra! Kurkásszanak benne „ezet” is, „aztat” is, csak úgy az időt mulatván, hogy jövődő hallgatóiknak a *deviza* hallatán ne egyesegyedül a forint-dollár beváltási aránytól dobbanjon meg hideg szívük! Hogy érező értelmük gyanakodjon: a *koncesszió* nem pusztán időleges bérbeadás, hanem humánus retorikai technika! Serényen fürkésszék az alakzatok szerepét és titkait, és legfőképpen éljenek velük hétköz-, vásár- és ünnepnapjaikon, mások és a maguk javára, békességére és üdvösségére – eljuttatva velük magukat és másokat is ad intima rerum, a dolgok legbelüljére.

Köszönöm a figyelmet!

Bencze Lóránt

Azzal folytatom, hogy a két munka: az *Alakzatlexikon* és *A magyar stilsztika útja* javított és jelentős mértékben bővített kiadása szerencsésen találkozott össze. Bár ez utóbbi csaknem két évvel ez-

előtt készen volt a Mundus Egyetemi Kiadó jóvoltából, de anyagiak hiányában csak most jelenhetett meg. Egyébként azért szerencsés a két munka találkozása, mert mindkettő összegezés. A lexikonról már hallottunk. *A magyar stilisztika útja* pedig – bizonyos szempontból – felöleli a teljes magyar stilisztikát. Kezdődik ugyanis Sylvester Jánossal, és befejeződik Török Gáborral. Az első kiadásban heten szerepeltek a stilisztikával behatóan foglalkozók közül (Sylvestertől Zlinszky Aladárdig), ebben tizenöttel gyarapodott a stilisztikusok száma. Mindegyikről ezúttal is pályaképet adtam (fényképpel egybekötve), és egy jellegzetes részletet közöltem a munkásságukból, ezekhez kiegészítő, magyarázó, néhol helyesbítő jegyzetekkel. Gyarapodás még, hogy mintegy ívnyi terjedelemben megírtam bevezetésként a magyar stilisztika történetét.

Ez a második, lényegesen bővített kiadás egyébként nem tartalmazza a stilisztikai lexikont, hiszen az 2004-ben kibővítve külön kötetben megjelent. Sajnos a stilisztikai bibliográfiát 1960 után több oknál fogva nem tudtuk folytatni, így csak a korábbi formában van jelen ebben a kötetben, mivel ez így csak itt található meg. A kötetet ezúttal is név- és tárgymutató zárja.

Szeretném még megjegyezni, hogy az 1961-es kiadás különösen fontos szerepet töltött be (valaki nemrégiben a következőt jegyezte meg: akkoriban mindnyájan ebből tanultunk stílust és stilisztikát). Rajta kívül akkor, tehát az ötvenes-hatvanas években még két munka állt rendelkezésre: Balázs János több mint száz oldalas előadása 1954-ből (*A stílus kérdései*) és *A magyar stilisztika vázlat* (1958), hármunk munkája.

Végezetül köszönetet mondok a Mundus Egyetemi Kiadó igazgatójának, Biernaczky Szilárdnak és a két szerkesztő asszonynak gondos munkájukért.

Felkérem V. Raisz Rózsa, majd Pethő József főiskolai tanárt, szíveskedjenek bemutatni ezt a könyvet is.

Szathmári István: A magyar stilisztika útja. Javított, jelentős mértékben bővített kiadás. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Budapest, 2008. 624 lap

I. Szathmári István szerzőségével az utóbbi években számos stilisztikai tárgyú, összefoglaló, összegző igényű könyv jelent meg, évente egy-két kötet. Jelentős művek ezek: A magyar irodalmi nyelv és stílus kérdései. *Kodolányi Füzetek* 9, Székesfehérvár, 2001, 104 lap. – A stílu-selemzés elmélete és gyakorlata. *Kodolányi Füzetek* 16, Székesfehérvár, 2002, 440 lap. – Alakzatok Márai Sándor Halotti beszéd című versében. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, *Az alakzatok világa* 9, 2002, 27 lap. – *Stilisztikai lexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004, 250 lap. – *A magyar stilisztika a kezdetektől a 20. század végéig. Stilisztikatörténeti áttekintés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005, 201 lap. – *A magyar nyelvtudomány történetéből*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006, 284 lap.

Ezekon kívül szerkesztette az általa vezetett Stíluskutató csoport konferenciáinak anyagát tartalmazó köteteket: *A retorikai-stilisztikai alakzatok világa*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003, 228 lap. – *A stilisztikai alakzatok rendszerezése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006, 2007 lap; *Az alakzatok világa* című sorozatot, amelynek húsz füzetet 2001-től 2008-ig a Nemzeti Tankönyvkiadónál jelent meg. Legutóbb pedig – a jelen kötettel úgyszólván egyszerre – megjelent szerkesztésében az első olyan magyar kézikönyv, amely a retorikai-stilisztikai alakzatok tüzetes tárgyalását jelölte meg céljául, a Stíluskutató csoport utolsó munkája: *Az Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008, 595 lap.

Szathmári István legújabb kötete, *A magyar stilisztika útja* című, a Mundus Kiadónál jelent meg imponálóan elegáns kivitelben, tartalmához illően komoly külsővel.

A szerző teljes joggal állapítja meg előszavában, hogy munkájának első kiadása 1961-ben – és utána évtizedekig – jelentős szolgálatot tett a magyar stilisztika ügyének, mind az oktatásnak, mind a kutatásnak *A magyar stilisztika vázlat* (1958) című egyetemi tankönyvvel együtt. Ez utóbbinak egyik szerzője szintén Szathmári István. Bár részletkutatások – éppen a kötetbe újonnan be-

került 20. századi szerzők révén – folytak, magyar nyelven évtizedeken keresztül ez a két könyv volt szinte kizárólagos, de mindenképpen legfontosabb tankönyve-kézikönyve a magyar stilisztikának. Elmondhatjuk: mindnyájan ezekből tanultuk a stilisztika alapjait. A szóban forgó kötetnek már az 1961-es változata is betöltötte a történeti és a szinkrón stilisztika szerepét: szemelvényei, jegyzetanyagai, bibliográfiája nyelv- és tudománytörténeti jelentőségűek, lexikoni része a stilisztikai fogalmak értelmezésével, példatárával leíró stilisztikának számít.

A 2008-ban megjelent kötet *Előszava* megindokolja, miért van szükség ismételt kiadására.

Egyrészt azért, mert a magyar stilisztika régi tudósai közül nem kerültek be az 1961-es kötetbe olyan nagy jelentőségűek, mint Révai Miklós, Kazinczy Ferenc, Bitnitz Lajos, Négyesy László – mivel több kiadó tervében szerepelt műveik megjelentetése. Ma már tudjuk, hogy csak Révai *Magyar szép toll* című könyve látott napvilágot közülük Éder Zoltán gondozásában.

Másrészt a 20. század stilisztikusai közül többnek az életműve lezárult, így tíz kutató műveit – szemelvényesen – közli az új kötet: Zolnai Béla, T. Lovas Rózsa, Gáldi László, Kovalovszky Miklós, Martinkó András, Benkő László, Terestyéni Ferenc, Balázs János, Herczeg Gyula, J. Soltesz Katalin, Török Gábor került be a válogatásba, a szemelvényeket megelőzően életpályájuk bemutatásával.

Az új, azaz megújított kötet egész fejezetet szentel a magyar stilisztika történetének áttekintésére. Fontos rész az, amely elemzi a stilisztika önálló tudománnyá válásának körülményeit, késésének okait; úgymint: nem saját problematikájából nőtt ki, vagyis nem a stílusnak a kommunikációban betöltött szerepét, a stílusárnyalatokat, a stílusrétegek elkülönítését vizsgálta, hanem az ókori, középkori retorikákból, poétikákból, ars dictandikból átvett gyakorlati kérdésekkel foglalkozott; elkülönítette a stílusnemeket, leírta a szónoki beszéd legfontosabb stíluszeszközeit; retorikai, poétikai szempontok voltak benne az uralkodók. A stilisztika mint külön tudomány a 19. században körvonalazódott – s önálló diszciplínává a 20. század két utolsó évtizedére vált Szathmári István szerint.

A funkcionális stilisztika megalapozását, illetve 20. századi történetét a szerző részletesen kifejtette a *Hol tart ma a stilisztika?* című kötetben (1996) megjelent tanulmányában; a jelen kötetbeli bevezető tanulmány ehhez képest jellegénél fogva vázlatosabb, mindamelllett igen lényegre törő összefoglalást tartalmaz. A magyar stilisztika történetének alapos, részletező taglalása olvasható *A magyar stilisztika a kezdetektől a XX. század végéig* című kötetben. A korszakhatárok meghúzása ebben sem, *A magyar stilisztika útja* új, 2008-as változatában sem tér el az 1961-ben Szathmári István által megállapított korszakolástól. Ez mutatja, hogy a szerző elgondolása már teljesen kiforrott volt évtizedekkel ezelőtt ebben a kérdésben is. A határok nem módosultak, de a tárgyalásuk mélysége és részletessége igen.

A kezdetektől a 18. század végéig terjedő korszak bemutatása egy kissé tömörebb az új változatban; a 20. század első felének tárgyalásában lényeges új szempontok és tények merülnek fel. Megállapítja a szerző, hogy bár voltak kiemelkedő művelői ekkor is a stilisztikának – mindenekelőtt Zlinszky Aladár s még inkább Zolnai Béla – olyan nagy tudós stilisztikus mégsem támadt ekkor, mint a nyelvészetben Simonyi Zsigmond. Kevéssé, 1945 után pedig szinte egyáltalán nem kerültek be a szakmai köztudatba a fontos nemzetközi eredmények, sőt a stilisztikának külön tárgyként való iskolai oktatása is megszűnt 1934-től, így a stilisztika akkor nem juthatott be a kutatások élvonalába.

Az új kötet részletesen tárgyalja a 20. század közepétől napjainkig terjedő időszakot. Mielőtt ennek magyar vonatkozásaira térnénk, szólnunk kell arról, hogy Szathmári István pontos fogalmi körülírását adja a funkcionális stilisztikának, miután rámutat annak a francia tudományosságban való kialakulására Bally nyomán Marouzeau munkásságában: a funkcionális stilisztika – írja – a funkcionális szemléletű nyelvtudományból nőtt ki, az ilyen irányzatokhoz kapcsolódik; a nyelvi-stilisztikai, illetve a nyelven kívüli, az úgynevezett extralingvális eszközöknek mint variánsoknak a kialakult szerepét, továbbá a mondanivaló kifejezésében és az alkotás egészében betöltött kommunikatív funkcióját, funkcióit, valamint azt vizsgálja, hogy a jelzett stílusjelenségek milyen beszédmódban

otthonosak. – Megjegyzem, a továbbiakból is pontosan kiderül, hogy az *alkotás* szón nem csak „művészi szöveg”-et kell értenünk, hiszen a beszélt nyelvi és frott nyelvi stílusok felsorolása után hozzáteszi a szerző, hogy a szépirodalmi stílus poétikai szabályok szerint szerveződik.

A stilisztika nem halt meg: ellenkezőleg, megújult. Ennek tényezői: ösztönzést kapott a modern nyelvtudomány, a jelentéstan, a lélektani irányzatoktól, a prágai nyelvész kör „funkcionális stílus” kategóriájától, a szövegtantól, a pragmatikától, a szociolingvisztikától, a beszédettelmélettől, a kognitív eljárásmodoktól. Inter-, illetve multidiszciplinárisá vált, hiszen felhasználja az irodalomelmélet, az esztétika, a poétika, a retorika, a filozófia, a pszichológia új eredményeit – a nyelvészetben kívül.

A magyar stilisztikának az európai tudományosságtól és művésztől való elszakadása 1945 után elmélyült, a l’art pour l’art elleni „küzdelem” a formai, így a nyelvi-stilisztikai elemzést megszüntette, egyáltalán nem hatoltak be a nyugati irányzatok. Távlatokat csak az 1954-es III. országos nyelvész-kongresszus nyitott, benne Balázs János máig sokat emlegetett előadása a stílus kérdéseiről. Ezt követően három területen történt fellendülés: a hagyományos funkcionális stilisztika művelésében, a modern irányzatok felé való tájékozódásban, s fontos, hogy a műelemzés – formai szempontok figyelembevételével – bekerült az oktatásba.

A mai helyzetet jellemezve kiemeli a szerző a középiskolai stilisztikakönyvek jelentőségét, azt, hogy a kutatás sokoldalúvá vált; megjelent a kognitív stilisztika a magyar szakirodalomban is, ennek előnyei: a beszélt nyelv került a kutatás középpontjába, s a jelenségeket létrejöttükben vizsgálják a kognitív szemlélettel.

A tanulmányok, amelyek a kötet közül a magyar stilisztika múltjából, a 16. század közepétől a 20. század végéig terjedő időszakban keletkeztek – Sylvester Jánostól Török Gáborig (ő volt a legfiatalabb a sajnó már eltávozott 20. századi stilisztikusok közül) –, így nyilvánvaló, hogy a szerzők szakmai és nem szakmai nyelvhasználatuk, a nyelvi jelenségeket megítélő nézeteik, egyáltalán: a világról való tudásuk tekintetében nagyon különböznek egymástól – és mindez különbözik mai ismereteinktől és nézeteinktől. Azon kívül sok olyan tényre, személyiségre hivatkoznak a tanulmányok szerzői, amelyeknek, illetve akiknek ismerete nem tartozik az alapműveltséghez. Mivel a kötetet Szathmári István nemcsak a szakembereknek szánta, hanem akár a stilisztikával és a múlt tudományosságával éppen ismerkedni akaró fiataloknak, akár középiskolásoknak is, nagyon fontos része a kötetnek a tanulmányokhoz fűzött jegyzetanyag. Ez is szinte egy külön lexikonértékű tudásanyagot tartalmaz, sőt nem is egyet: sokféleség jellemzi, gazdagabb a hasonló kiadványok anyagánál. Az 53 lapra terjedő jegyzetanyag, 1257 különböző jellegű és terjedelmű jegyzet azt kívánja, hogy a szerző valósággal polihisztor legyen. Természetes egyébként, hogy a régi szemelvényekhez több magyarázat, hozzáfűzés, esetleg helyreigazítás kívánatik meg, mint a 20. századiakhoz.

Lássuk e jegyzeteknek néhány jellemző típusát. Szómagyarázat: *hűség* 'butaság, döreség', a régi *hejt* 'buta, dőre' származéka (56. sz.). – Nyelvtani alakok, jelenségek magyarázata, ilyen például a 414. sz. jegyzet, a szenvedő igékkel kapcsolatos részletes fejtegetés, Zlinszky Aladár germanizmusfelfogásával szemben; a 921. sz.: a figura etymologicával kapcsolatban. – Idegen nyelvű szövegrészek, idézetek fordítása; igen nagy számban fordul elő a jegyzetanyagban. – Tárgyi magyarázat: 105. *Argoszi*: a homéroszi eposzokban 'görög', szemben a trójaiakkal. – Személyekre vonatkozó adatok: Erdélyi János (1814–1868) költő, kritikus, filozófus, népköltési gyűjtő. – Szakszavak értelmezése: 392. *Coniunctivus obliquus*: a latinban az a feltételes mód, amely az úgynevezett függő beszéd [...] mellékmondataiban használatos. – A közölt szemelvényeknek az egész műben való elhelyezése, több helyütt az egész mű vázlata vagy tartalomjegyzéke. – Helytelen adat helyesbítése, 210. Szorényi József tankönyvrészletében Eötvös József *A vár és a kunyhó* című versének pontatlan idézését igazítja helyre Szathmári István; ez kivételes filológiai alaposágot mutat, hiszen a költemény bizonyára soha nem tartozott a kötelező memoriterek, illetve a közismert szövegek közé. – Elavult, a nyelvtörténeti változás következtében idejét múlt vélekedés helyesbítése. Nem hibáztathatók – írja – a *szörnyű szép, rettenetes jó*-féle nyomosító jelzős szerkezetek, ezek érzelmi-indulati okból létrejött túlzások. – Kifejezi azonban egyetértését a 89. sz. jegyzetben: Geleji Katona

István helyesen látta ígékepzőrendszerünk gazdagságát. – Szembesíti a nyelvtudomány régebbi és mai álláspontját például a 300. sz. jegyzetben az őshaza helyét illetően, a 414-esben részletesen cáfolja a szenvedő ígéknek germanizmusként való minősítését, a 311. számúban a nyelvújítási szavak megítélésével kapcsolatban igazítja helyre a régi vélekedést. – Szakmai kiegészítést közöl valamely szakszó, szakmai fogalom értelmezésével kapcsolatban; például a 886-os jegyzetben kifejti, hogy T. Lovas Rózsa a *stílusirány* szakszót mind 'korstílus', mind 'stílusirányzat' jelentésben használja, holott Szathmári István meghatározása szerint a *korstílus* egyes művelődéstörténeti korszak valamennyi művészeti ágát áthatja, ilyen volt a reneszánsz, a barokk, a klasszicizmus, a romantika. A *stílusirányzatok* viszont nem egyetemes jellegűek, nem minden művészeti ágban ható áramlatok. Ma már ezt az értelmezést fogadjuk el.

Szathmári István könyvének 2008-as bővített, átdolgozott kiadása, illetve az itt általam röviden ismertetett részei elárulják, mennyire kiforrott, szemléletében, tényanyagában, módszereiben mennyire máig érvényes mű a magyar stilisztika útja első, 1961-es változata is, ez bizony nagyon kevés olyan szakkönyvről mondható el, amely abban a korban keletkezett.

Az új változat sok fontos részlettel egészíti ki a könyvet. Tudjuk, hogy a szerző kivételesen fogékony minden értékes új irányzat, szemlélet és módszer iránt, ezt mutatja az a tény is, hogy történeti bevezetőjének jelentős része a mai stilisztika bemutatása, ugyanakkor meg tudja teremteni az egyensúlyt a régi értékek megőrzése és az új eredmények elismerése, támogatása, sőt felhasználása között.

V. Raisz Rózsa

„kérdzősködjetek a régi ösvények felől...”

Szathmári István: A magyar stilisztika útja

Tisztelt Professzor Úr! Tisztelt Hallgatóság!

Szathmári István idézi egyik írásában a következő, a Bibliában szereplő mondatot: „Álljatok az utakra, és nézzetek szét, és kérdezősködjetek a régi ösvények felől, melyik a jó út, és azon járjatok, hogy nyugodalmat találjatok a Ti lelketeknek.”

Nemcsak a mindennapjainkban, erkölcsi életünkben fontos, hogy ismerjük a régi ösvényeket, hanem legalább ennyire lényeges ez a tudományban is. Mert bizony tudománytörténet nélkül sokszor felesleges kerülőutakra vagy tévútra juthatunk.

Az elődök felhalmozta szellemi kincset nem ismerni, nem becsülni nagy botorság, nagy pazarlás. Ezért is elengedhetetlen része minden igazi tudománynak a tudománytörténet, amely összegyűjti, megrostálja, megőrzi és felmutatja mindazt, ami ma is tanulságokat hordoz.

Szathmári István stilisztikát építő sokrétű munkásságának is egyik meghatározó vonulata a tudománytörténeti. Ilyen irányú tevékenységének egyik legnagyobb jelentőségű eredménye a most újból megjelentetett stilisztikatörténeti gyűjtemény, *A magyar stilisztika útja*.

1961-es megjelenése óta, az azóta eltelt közel fél évszázad alatt, nemzedékek olvasták, tanulmányozták. Gondoljunk csak bele, hány magyar szakos hallgató forgatta részben kötelező tananyagként, részben évfolyamdolgozathoz, szakdolgozathoz, vagy akár csak saját érdeklődésének engedve, saját örömeért ezt a könyvet. És az ezekből a hallgatókból lett sok ezer magyartanár hány tanítványának adhatta át azt a tudást, amelyet ebből a gyűjteményből szerzett? Bizonyára milliókhoz jutott el így vagy úgy Szathmári István munkája.

De nemcsak a felső- és a közoktatás szempontjából felmérhetetlen *A magyar stilisztika útja*nak a jelentősége. Közismert, hogy a 20. század közepe táján, részben okkal, nagyon is hangsúlyo-

san merült fel a „stilisztika halálának” gondolata. A középiskolai oktatásból mint önálló tantárgyat törölték a stilisztikát, és a nyelvtudományon belül is háttérbe szorult ez a diszciplína. A *Magyar stilisztika vázlata* című egyetemi tankönyvvel együtt az első jelentős lépés ez a kiadvány volt a hazai stilisztika újbóli felemeléséhez. Ehhez szilárd alapokra helyezte a stilisztikai műveltséget, olyan biztos tájékozódási pontokat jelölt ki, amelyek kiindulásul szolgálhattak az újabb kutatásoknak, az ismereteken kívül mércét is adva.

1961 óta persze sok víz lefolyt a Dunán, sok minden megváltozott a stilisztikában. Van azonban, ami nem. Továbbra sem lehet figyelmen kívül hagyni az elődök meglátásait. Ahogy Szathmári tanár úr egyik kedvenc képe mondja, a korábbi irányzatok mind egy-egy téglát hoztak a Műhöz. Ha építeni akarunk, nem szabad a korábbi „téglákat” eldobnunk. Sőt érdemes minél többet összegyűjteni.

Hadd említsek csak egyetlen példát arra, hogy régi és új nem feltétlenül áll ellenfélként szemben, hanem igazolja, segíti egymás igazát. Szilágyi N. Sándor a *Mindentudás* egyetemén tartott előadásának írásos anyagában az egyik legszemléletesebb, a kognitív metaforaelméletre épített elemzést a következő Toldi-idézettről adja: „Bence a kulacsnak nyakát kitekerte: A kulacs sikoltott, és kibuggyant vére...” Hát nem érdekes, hogy Zlinszky Aladár a szóképekről írott kiváló dolgozatában is éppen ezt a példát elemzi, amikor azt akarja bemutatni, hogy a költő miképpen újítja meg, szövi tovább a köznyelvi képeket?

További példák sorolása helyett hadd ajánljam csupán hasonló összevetésekre a kötetet. Biztos vagyok benne, hogy sok ilyen összefüggést fognak találni benne az olvasók.

És ha már az olvasóknál tartunk... Kiknek ajánlhatjuk ezt a munkát, ha egyáltalán kell ajánlani? Különböző célokra, a középiskolai oktatástól kezdődően egészen a legmagasabb szintű tudományosságig: mindenkinek.

Biztos vagyok benne, hogy a középiskolás diákok rengeteget tanulhatnak belőle nyelvünk kimeríthetetlen gazdagságáról és ennek a gazdagságnak a megközelítési lehetőségeiről, módszereiről. Nem beszélve arról, hogy jó elemzési ötleteket fedezhetnek fel benne mind a költői nyelv, mind a hétköznapi nyelv vizsgálatához. Nélkülözhetetlen eszköze ez a munka a stilisztikai ismeretek feldolgozásának a felsőoktatásban. És ahogyan az előbb is utaltam erre, a mai tudósok is számos gondolatébresztő példát, utalást, megalapozott meglátást találnak a kötetben.

*

Hangsúlyval kell szólni arról is, hogy Szathmári tanár úr az eredeti kötetet lényegesen kibővítette. Az újabb szemelvények közelebb hoznak saját korunkhoz, így – ha értelemszerűen nem is minden részletet magában foglaló – de mégis áttekintésként teljes képet kaphatunk a magyarországi stilisztika múltjáról.

A belső címlapon a kötet cím alatt ezt olvashatjuk: „Javított és jelentős mértékben bővített kiadás”. Most arról szeretnék szólni, hogy mit is jelent ez a „jelentős mértékű bővítés”, amely nem pusztán szóvirág a cím alatt.

Mondhatni önmagában is könyvméretű, nagyjából 160 oldalnyi az új rész, amely két fejezetből tevődik össze: *Pótlás az új kiadáshoz*; *Magyar stilisztika a XX. század második felében*.

A *Pótlás az új kiadáshoz* című részben olyan szerzők kaptak helyet, akiknek itt szereplő művei a 18–19. századi stilisztikáról való tudásunkat gyarapítják. Első helyen Révai Miklós *A magyar deákság* című munkájának második kötetéből, *A magyar szép tollból* szerepel néhány rövid, de fontos paragrafus. Ezt egy összeállítás követi: Kazinczy Ferenc stilisztikai megjegyzései, majd Bitnitz Lajos *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* című munkájának egy részletével ismerkedhet meg az olvasó. A „Pótlás”-t Négyesy László híres középiskolai stilisztikájának első fejezete zárja.

A következő új fejezetben, a *Magyar stilisztika a XX. század második felében* címűben, olyan 20. századi stilisztikusok műveiből olvashatunk, akikre ma már nyugodtan alkalmazhatjuk a *klasszikus* jelzőt. Mert tökéletesen illik rájuk az, amit a *klasszikus* jelent. Az ÉKsz. meghatározását idé-

zem: „Különlegesen kiváló, maradandó műveket létrehozó tudós.” Hadd egészítsem ezt még ki azzal, hogy írásaik a módszertani következetesség, a filológusi alaposság, az árnyalt, de mégis világos előadásmód és nemegyszer az „osztatlan filológia” szemléletének követendő példáiként is szolgálhatnak. Igaz ez mind a tizenegy szerzőre: Zolnai Bélára, T. Lovas Rózsára, Gáldi Lászlóra, Koválovsky Miklósrá, Martinkó Andrásra, Benkő Lászlóra, Terestyéni Ferencre, Balázs Jánosra, Herczeg Gyulára, J. Soltész Katalinra és Török Gáborra.

Klasszikussá váltak ebben az értelemben a kötetben idézett művek, amik az itt jelenlévőknek jól ismertek – reméljük e könyv által majd a tanítványaink, sokak által jól ismertekké válók: *Nyelv és stílus; A magyar impresszionista költészet stílusformái; Ismerjük meg a versformákat!; Néhány vázlatpont Ady költői nyelvtanához; Stílus és műfaji szándék; Juhász Gyula és az impresszionizmus; A magyar stilisztika vázlatából: az alaktani kategóriák és elemek stilisztikai értéke; A stílus kérdései; A modern magyar próza stílusformái; Babits Mihály költői nyelve; Miről vallanak József Attila verseinek tagadó elemei?*

„Álljatok az utakra, és nézzetek szét, és kérdezősködjete a régi ösvények felől, melyik a jó út, és azon járjatok...” A stilisztika útján járva, Szathmári tanár úrtól, az említett szerzőktől kérdezősködve „a régi ösvények felől”, bizonyossággal mondhatjuk tehát: jó utakra fogunk találni.

Engedjék meg, hogy befejezésül még egy személyes történetet is elmondjak. Tegnapelőtt egy konferenciára utaztam ide, Budapestre Nyíregyházáról, ahol élek. Úti olvasmányként *A magyar stilisztika útját* hoztam magammal, ezt olvastam, jegyzeteltem, készültem a mai könyvbemutatóra. Püspökladányig egyedül utaztam a fülkében, ekkor azonban útitársaim akadtak: egy negyven év körüli hölgy, két gyermekével. Hamarosan észrevettem, hogy a hölgy „feltűnő érdeklődést mutat irántam”, vagyis arra készül, hogy megszólít. Úgy tíz-tizenöt perc múlva aztán ez meg is történt, amikor is a hölgy ezt az útitársak között meglehetősen szokatlan kérdést intézte hozzám:

– Kedves Uram! Megmondaná nekem, hogy mi az a *stilisztika*?

Nos, a zavar enyhe pírja futott át az arcomon: hogyan foglaljam most össze egy-két percben azt, amit lassan harminc éve tanulok, huszonöt éve tanítok, évfolyam-előadásokon, szemináriumokon fejtegetek? Azért megpróbálkoztam a lehetetlennel, tudniillik hogy a stilisztika „a nyelvi stílus tudománya” és így tovább. De aztán néhány jól-rosszul sikerült mondat után szerencsére eszembe jutott az igazi megoldás:

– Asszonyom, ha tudni akarja, mi a stilisztika, **ezt** kell elolvasnia! – mondtam rámutatva az előttem lévő könyvre, *A magyar stilisztika útjára*.

Mindenkinek, aki tudni akarja, mi a stilisztika, hadd ismétljem el ezt a választ: „Ha tudni akarja, mi a stilisztika, el kell olvasnia *A magyar stilisztika útját!*”

Köszönöm a figyelmet.

Pethő József

(Az előadások után): Megköszönöm előadóinknak szellemes gondolataikat. És meghívok mindenkit további kötetlen beszélgetésre, miközben elfogyaszthatunk bizonyos harapnivalót is.

Szathmári István